

Seizmologija nove normalnosti v arhitekturi

Uroš Lobnik

A kot ANALOGIJE NOVE NORMALNOSTI, **B** kot BAUKULTUR, **C** kot CENENOST KULTURNIH BOJEV, **Č** kot ČE(Z)MERNOST TRŽENJA, **D** kot DRUGAČNI ČASI, **E** kot EKOLOŠKE PRAKSE V ARHITEKTURI, **F** kot FORM FOLLOWS RESPONSIBILITY, **G** kot GENERIRANJE INTERDISCIPLINARNOSTI, **H** kot HIPERTROFIJA POJAVNOSTI, HIRANJE SIMBOLNEGA, **I** kot IZMIŠLJANJE NOVEGA NOVEGA ALI NOVEGA ISTEGA, **J** kot JALOVOST ARHITEKTURE, **K** kot OD KRITIČNEGA REGIONALIZMA DO KULTURE GRAJENJA, **L** kot LAISSEZ-FAIRE, **M** kot MANJ(KO) MODROSTI, **N** kot NEGOTOVOST NOVE NORMALNOSTI, **O** kot ODZIVNOST ARHITEKTURE, **P** kot PODREJTEV IN PARTICIPATORNOST, **R** kot RAZŠIRJANJE OBMOČIJ ARHITEKTURE IN OBČUTKOV BIVANJA, **S** kot SESTOP IZ OBLIKOVALSKE AVTONOMIJE ARHITEKTURE, **Š** kot ŠOLE ARHITEKTURE, **T** kot TURIRANJE ARHITEKTURE, **U** kot UPROSTORJANJE MESTA S PARTICIPACIJO, **V** kot VSAKODNEVNA SEDANJOST, **Z** kot ZASUK, **Ž** ali iz ŽDENJA V EKOLOŠKI DISKURZ

A kot ANALOGIJE NOVE NORMALNOSTI

»Sodobne industrije sreče delujejo po magični formuli before – after. Before je vedno slabše, after vedno boljše.«¹

Pretežni del arhitekturnega fokusa se je v nekaj desetletjih premaknil v neposredno bližino industrije sreče. Industrija sreče generira jutrišnji – boljši svet na podlagi prepričanja, da je novo brezpogojno boljše od starega. Potrošniško vero v jutrišnji svet širita kultura kriz in kultura laži. Sodobni mediji nam z lahkoto vsiljujejo in slikajo »jutrišnje svetove«, ki nenehno sprožajo družbene potrebe, destabilizirajo zaznavanje normalnosti, preprečujejo razvoj odgovornega vrednotenja stanja stvari (okolje, arhitektura, družba ...) in bolj kompleksnih načrtovalskih pristopov.

Arhitekture, ki se nahajajo v neposredni bližini industrije sreče, generirajo analogije nove normalnosti, v katerih je obstoječi in pretekli svet zmeraj slabši od jutrišnjega sveta.

Nove normalnosti kličejo po agendi začetni znova. Trženje in promoviranje zmeraj novih začetkov je odvisno od kulturnih bojev, ki so se z bipolarizirano družbo in z množično uporabo digitalnih medijev v 21. stoletju razlezi v vse spore družbe. Načrtno ustvarjanje analogij novih normalnosti, ki izhaja iz tržno usmerjenega načrtovanja prihodnosti, sproža nove in nove družbene potrebe.

B kot BAUKULTUR

»Naveličali smo se vprašanj v zvezi s preteklostjo, spomina in analize, prav tako pa tudi razlikovanja med resničnim in lažnim. Zato brez razmišljanja sledimo poti med pozabo in nujno varnostjo. To je konservativna pot podrejanja in minimalnega napora. Spomin nam uhaja in ovira naš um; kritično razmišljanje velja za pretenciozno in neprijetno. Toda ali je mogoče uživati brez tveganja? Vse to pomeni

tudi, da ne vidimo dlje od konca svojega nosu. To je izbris, izginotje predloga in domišljije. Danes se približujemo vsesplošnemu kloniranju, medtem ko naš izvor tone v pozabo. Izbrisemo preteklost. Na koncu ne bomo pustili nobene sledi preteklosti, izbrisali bomo vse sledi, ki nas bremenijo.«²

S pomikom očiča arhitekture v neposredno bližino industrije sreče se pretekli svet večinoma določa z znamčenjem, ki briše in dematerializira kolektivni spomin. Tolmačenje sveta se s pomočjo virtualne realnosti ločuje na izolirane kategorije, ki izkazujejo potrebe po spreminjanju obstoječih stanj z novimi normalnostmi.

Pretekli in sedanji svet sta postala prizorišče kulturnih bojev, v katerih se svet kolektivnega družbenega spomina ne uporablja za osmišljeno razumevanje stvari. S prioriteto posebljenega razumevanja sveta se tudi arhitektura kot materializirana manifestacija bivalne kulture preteklega in sedanjega sveta večinoma vrednoti iz potrebe po destabilizaciji normalnosti.

Znamčenje, ki priložnostno uporablja ali zlorablja kolektivni spomin za uveljavljanje nove normalnosti, prednostno trži parcialne interese, kar se vidno odraža v izgrajevanju prostora in arhitekture.

Davoška deklaracija Baukultur je evropska agenda za preusmeritev iz kulture znamčenja v visokokakovostno kulturo gradnje, ki »lahko nastane le v okviru interdisciplinarnega diskurza ter z večplastnim in medsektorskim sodelovanjem med oblikovalci politik, pristojnimi organi in strokovnjaki. Ker vključuje ustvarjalne, funkcionalne in družbene vidike, morajo pri tem enakopravno sodelovati vse ustrezne discipline in strokovnjaki.«³ S tem ciljem davoska deklaracija za visokokakovostno kulturo gradnje zahteva sestop arhitektov z izolirane kulturne pozicije, ki so jo vzpostavili v 20. stoletju – arhitekturna stroka oblikuje, druge stroke rešujejo.

C kot CENENOST KULTURNIH BOJEV

»Preveč sem utrujen od arhitekture, treba mi je vreči samo pogled na levo, na skupaj stisnjene bloke, podobne zasidranim čezoceanskam s številnimi kabinami namesto stanovanj, pa me že zgrabi jeza nad denaturiranostjo ... po mojem v nobenem stoletju ni človek s tolikšnim gnusom in zlovoljo gledal na izrazne oblike stavbarstva kot v našem času ...«⁴

Mlajše generacije arhitektov so prepričane, da lahko obvladujejo družbena nesoglasja s kulturnimi boji, ki zajemajo in vključujejo vase tudi kaotičnost stanja v prostoru. V prepričanju, da se lahko s kulturnimi boji ter uporabo novih znanj razvijejo nova izhodišča, novi kriteriji, s katerimi se izboljšuje izraznost arhitekture, pa se razpira generacijska razpoka.

V družbi nenehnih potresov, v kateri globalizirana skrb za arhitekturno estetiko vodi v vsakdanjo vsakdanost, ni več vprašanj, kaj pomeni biti kritičen oziroma kakšna naj bo kritična distanca do stanja stvari. Kritično razmišljanje velja za pretenciozno in neprijetno, kritična distanca pri raziskovanju problema pa se vrednoti kot nepotrebno subjektiviziran pogled, ki zamegljuje realnost.

Kulturni boji se zavzemajo za pravičnost znotraj določene skupnosti. Tudi arhitektura se ni izognila zavemanju za pravičnost, zato oblikovanje arhitekture vse bolj temelji na upoštevanju normativnih določil in pojavnosti, ki je plod kulturnih bojev. Množičnost in ozka usmerjenost kulturnih bojev sproža »potrese«, ki predoločajo novo normalnost arhitekture.

Č kot ČE(Z)MERNOST TRŽENJA

»Kraj se je spremenil, ni kaj. Naj se je Drysdale še tako privadiil njegovemu postopnemu razvoju, ga je grdota samovoljne, neskladne pozidave včasih motila. Stare vasi, sodobni stanovanjski kompleksi, podobni škatlam za čevlje, neobdelana polja, odurne, propadajoče kmetije in industrijska poslopja, športna in nakupovalna središča, avtocesta, izvozi in ta ostudni del rjave, zanemarjene pušče, ki so mu, kako bizarno, rekli Zeleni pas. Zdelo se je, da s takšnim izrazom oblasti znova namerno žalijo lokalno prebivalstvo.«⁵

1 Ugrešič, Dubravka. *Kultura laži*. Študentska založba, 2006, str. 51.

2 Jean, Nouvel. "Dwelling well is fundamental" *Domus*, no. 1073, oktober 2022.

3 www.davosdeclaration2018.ch/9.tocka

4 Kovačič, Lojze. *Kristalni čas*. Beletrina, 2016, str. 220.

5 Welsh, Irvine. *Pogreto zelje: zgodbe kemične degeneracije*. Študentska založba, 2013, Incident v Roswellu, str. 86.

»Arhitektura je trajna. Spremlja čas. Z razumevanjem časa arhitektura postane domača – pripada ulici, mimoidočim, mestu in pokrajini. Toda razlog za njen obstoj se najpogosteje skriva v njeni notranjosti.«⁶ Kakofonične urbane in arhitekturne sestavljanke so izpostavljene nenehni ekspanziji gospodarskih oz. tržnih interesov. Arhitekturno načrtovanje ustvarja prostore zrelativiziranih anonimnih uporabnikov, prostore neototalitarizma, ki uporabnike vzpodbujajo k potrošnji, ali kot razlaga Pasolini: »Podložniki so postali potrošniki. Ta antropološka mutacija še vedno poteka. Oblast z izjemno plastičnostjo obvladuje družbena nesoglasja tako, da jih zajema in vključuje vase, kar je bilo še do včeraj, kaj šele za časa fašistične represivnosti, nepojmljiva akrobatika. Novi totalitarizem ne pozna fanatizma, ne idealov niti ideologij. Je neototalitarizem objekta ugodja, brezimnega in brezobraznega objekta, ki ne zapolnjuje nekega manka, ni odgovor na pomanjkanje, temveč ima nalogo, da vročično spodbuja vedno nova psevdoprimanjovanja.«⁷

D kot DRUGAČNI ČASI

»Premestitev pojma arhitekture na nekoliko drugačno mesto: ne bi je smeli več toliko misliti kot artefakt, ki je toliko odvisen od človekovega/posameznikovega ali družbenega življenja, temveč kot način prebivanja ljudi – posameznika/družbe. Misliti bi jo morali kot proces, delovanje, bivanje in jo oddaljiti od današnje funkcije znaka, razstavnega artefakta, spomenika.«⁸

Občutenje psevdoprimanjovanja poraja potrebe po novih normalnostih, kar preprečuje premik arhitekturnega očišča v polje odgovornosti – stabilizacijo arhitekturnega fokusa; arhitekti, ki si prizadevajo za drugačne čase, tržno odvisni od samopromocije, pa z artefakti opozarjajo nase.

Produkcija artefaktov krepi dolgoživost družbenih in okoljskih kriz in le delno vpliva na zviševanje kulture gradnje. Zavzemanje za politiko visokokavostne kulture gradnje potrebuje korenito spremembo arhitekturnega očišča. V katero smer? Mlajše generacije arhitektov predstavljajo arhitekturo iz izolirano subjektiviziranega oblikovanja v procese, s katerimi raziskujejo in oblikujejo objektivna izhodišča kolektivnega, okoljsko odgovornega oblikovanja. Da bi se izognili pretirano subjektivizirani kritični distanci, ki interpretira arhitekturo od zgoraj navzdol, preusmerja jo arhitekturo v raziskovanje možnega povezovanja arhitekturne estetike z vidiki energije, tehnologije in materialnosti. S procesiranim načrtovanjem se arhitekturno polje širi, arhitekturno očišče pa se pomika

proti polju ekologije. Z načrtovanjem procesov arhitekturnega načrtovanja se lahko arhitektura izogne kontinuiteti utopičnih oblikovnih revolucij, ki se hitro izkažejo za napačne odločitve. Prehajanje iz »revolucionarnega« fokusa v »evolutivnega« je v teku (glej F kot FORM FOLLOWS RESPONSIBILITY!)

E kot EKOLOŠKE PRAKSE V ARHITEKTURI

»Politične ekologije ni mogoče umestiti v različne niše modernosti. Nasprotno, razumeti jo je treba kot alternativo modernizaciji. Zato je treba opustiti napačno domnevo, da ima ekologija karkoli skupnega z naravo kot tako. Tu jo razumemo kot nov način ravnanja z vsemi predmeti človeškega in nečloveškega kolektivnega življenja.«⁹

Medtem ko se je v preteklih dveh desetletjih ekološka zavest hitro razširila na področja energetike, krožnega gospodarstva in gradnje, se le počasi pomika na arhitekturno področje.

Dokler arhitektura ne najde odgovora, kako povezati ekologijo z estetiko, se bodo ekološka vprašanja reševala zunaj domene arhitekturnega projektiranja, rešitve pa bodo izginjale v efemernosti življenjskih ciklov in v logiki kvantitativnih izračunov. Arhitektura se danes ukvarja z vrsto konkretnih projektov, ki raziskujejo napetosti med vprašanji energije, tehnologije, materialnosti in arhitekturne estetike in iskanje odgovorov, na kakšen način jih med seboj uskladiti, predstavlja enega največjih izzivov novodobne arhitekture.

Za nekatere je vprašanje ekologije vprašanje tehnologije, za druge pa vprašanje materialov. Za druge avtorje je to še vedno vprašanje podnebnih razmer, notranjih in zunanjih, tretji pa se sprašujejo o neizogibnem prihodu narave, ki preži na ta pojem. Prenos ekoloških praks v arhitekturo pa bo učinkovit šele, ko se bo ob izvajanju ekoloških ukrepov ekološka praksa povezala z estetiko.

F kot FORM FOLLOWS RESPONSIBILITY (forma sledi odgovornosti, op. ur.)

»Zakaj pušča odtis vse, kar naredimo (sto let je potrebnih, da na Antarktiki izgine stopinja), zakaj ne moremo kot ptiči v zraku brez sledi zdrsniti skozi trenutek?«¹⁰

Ker večina ekoloških posegov v grajeno okolje ni takoj vidna ali pa jih je treba razložiti – uporaba recikliranih, naravnih ali ponovno uporabnih materialov, zadrževanje vode, izolacija, sistemi ogrevanja, hlajenja in prezračevanja – je vpliv ekološkega diskurza na arhitekturo enaindvajsetega stoletja skoraj nezaznaven. Premik arhitekturnega poslanstva na področje ekologije prinaša razširitev arhitekturnega polja s skrbstvenimi tendencami sodobne arhitekture, ki so se razmahnile z okoljskimi tematikami v zadnjem desetletju. Skrbstvene tendence v arhitekturi pogojujejo pričakovanja in zahteve družbe po čimbolj okoljsko odgovorni arhitekturi in ne morejo učinkovati, če ne ponudijo odgovorov na vprašanja lepote, naklonjenosti in zaznavanja ekologizirane arhitekture. Očitno estetski diskurz arhitekture stopa v odgovorno trajnostno oblikovanje! Zato bo treba odgovoriti na vprašanje, kakšna presečišča ponuja arhitektura med iskanjem skrbstvene forme in funkcije. Med obema poloma je

6 Nouvel, Jean. "Architecture and the (in)Justice of Time." *Domus*, no. 1066, marec 2022.

7 Šček, Jernej. "V začetku je odsotnost začetka, intervju z Massimo Recalcattijem", *Delo, Sobotna priloga*, 25. 6. 2022, str. 27.

8 Stanič, Tomo. *Arhitekturni gledalec*. Edited by Neda Pagon, *Studia humanitatis*, 2011, str. 168.

9 Bruno, Latour. "To modernize or to ecologize? That's the question*" in Braun, Noel, Bruce Castree. *Remaking Reality: Nature at the Millenium*. Routledge, 1998, str. 221–242.

10 Trojanow, Ilija. *Tajanje: roman*. Študentska založba, 2013, str. 73.

odprtih precej konkretnih in oprijemljivih vprašanj, na katera brez menjave arhitekturnega očiča ne bo mogoče odgovarjati. Razvoj skrbstvene estetike – odgovorne arhitekturne forme predstavlja utelešenje ekoloških vrednot tako, da se ekološko razmišljanje naredi vidno in s tem postane del življenjske izkušnje stavbe.

G kot GENERIRANJE INTERDISCIPLINARNOSTI

»Arhitekti z velikim talentom in domovinsko ljubeznijo zidajo, kakor sem videl zadnjič, trgovske hiše približno v merilu šestnajstega ali sedemnajstega ali osemnajstega stoletja. Težavno početje! Sicer je mogoče železobetonsko prikrivati (kakor sramoto) s kvadri iz peščenca, z odsekanimi loki in pristnimi tini iz srednjega veka; ampak popolnoma združiti se pietete in rentabilnosti, kakor kaže, vendarle ne da, in kar nastane iz tega, je pač takšno, da noben vojak črnc na dopustu nima takšnih reči za staro Evropo. Mar jih imajo oni samo za to?«¹¹

S prehodom arhitekturnega projektiranja z risalne deske in mize na delo z računalnikom (90. leta 20. stoletja) so se močno povečale možnosti in izzivi za razvoj interdisciplinarnega načrtovanja.

Snovanje arhitekture je preseglo načela individualiziranega snovanja in poosebljene estetizacije arhitekture. Interdisciplinarno delo omogoča in spodbuja nadgradnjo in širitev nabora obstoječih meril z novimi, ki preusmerjajo načrtovalske cilje na področje odgovornega planiranja in arhitekturnega načrtovanja.

H kot HIPERTROFIJA POJAVNOSTI, HIRANJE SIMBOLNEGA

»Dandanes ne živimo več v pokrajini, merjeni z višino obzorja. Živimo v sestavljanju, v strukturi, kjer dobi ugled samo tisto, kar pritegne pozornost. Videti je samo tisto, kar ljudi zanima. Ko bo tukaj parkirišče, bodo vsi z zanimanjem buljili semkaj, kajti tu bodo stali njihovi avtomobili.«¹²

Nekontekstualna arhitektura in hiranje simbolnosti v arhitekturi povečujeta odsotnost občutkov bivanja. Pojavnost arhitekture že dolgo več ne temelji na strojni estetiki, temveč je udeležena v tekmi za pozornost. Od 20. stoletja naprej gre za tekmo za tehnološkimi presežki, ne le višino – ki jo je ob izjemnem tehnološkem napredku lahko doseči in je prisotna pri vsakem obdobju ali arhitekturnem trendu.

S hipertrofijo pojavnosti (arhitekturnega kiča) prihaja do hiranja simbolnega sveta, do zanikanja prednosti in svobode lokalnih resnic, ki določajo »ozemlja«. Pomikanje arhitekturnega težišča v ekološki kontekst pomeni vračanje v osmišljeno entiteto prostorov s prepoznavno mikroklimo, z jasno določenimi vlogami meja, kot tudi premik v polje arhitekture, ki bo uporabnikom povrnila pravico do zavestnih in nedolžnih užitkov pri zaznavanju specifične naravnega in grajenega okolja.

I kot IZMIŠLJANJE NOVEGA NOVEGA ali NOVEGA ISTEGA

»Ni pa se še naučila ne želeti si, naj bo nekdo prijazen do nje.«¹³

Izmišljanje novega novega in novega istega zahteva okolje »laissez-faire« v katerem v lahkoto izhlapevajo merila in kriteriji odgovornega načrtovanja – s tem pa izhlapeva vsa odgovornost arhitekture, od razmišljanja o vlogi in pomenu arhitekture do zavzemanja in skrbi za okoljsko vzdržno bivalno okolje. Z izmišljanjem novega arhitekturna stroka izhlapeva v živo, pred maloštevilnim občinstvom, pred arhitektkami in arhitekti, ki se ne sprašujejo, kaj se dogaja. Z izmišljanjem novega ni strokovne diskusije. Razprave so s kulturnimi boji usmerjene v režirane dialoge z uporabniki. Pomen arhitekturne kritike je skoraj nič – nikogar ne zanimata pomen in kakovost projekta. Dolgoročno dožemanje prave arhitekture in njenega pomena je za širše občestvo prezahtevno, kar pomeni, da

med uporabnike ponovno drvi oblikovno banalizirana nova arhitektura, ki naj bi jo ljudje bolje razumeli in jo vzeli za svojo. Izmišljanje novega potrebuje merila, ki podpirajo smer širitve arhitekture na področja okoljsko in družbeno odgovorne gradnje.

J kot JALOVOST ARHITEKTURE

»Ali je v industrijski družbi, v kateri delovno mesto ne more več biti v cityju, in tudi kraj, kjer ljudje stanujejo, ne več tam, kjer je delovno mesto, sploh še možno mesto? In če ni možno, s čim bomo nadomestili mesto kot družbeno žarišče? Vprašujem. Diskusije ni. Tu obstajajo le rešitve; kar je enkrat izpeljano, je rešitev.«¹⁴

Ob vsaki krizi – te si v 21. stoletju sledijo kot po tekočem traku, se izkazuje jalovost arhitekture, ker ponuja rešitve, ki so plod odločitev ožjega kroga ljudi. V prvih desetletjih 21. stoletja je težko še naprej ignorirati soudeležbo arhitekture pri razvijajoči se okoljski krizi, zato postaja vse bolj žgoče tudi vprašanje, kako naj arhitektura kot kulturna produkcija vzpostavi »ekološko kulturo«.

Okoljski problemi niso več zgolj stvar reševanja težav in tehnoloških popravkov, temveč so tudi kulturno vprašanje, ker zahtevajo razmislek o odnosu do okolja, v katerem živimo, o tem, s kakšnimi praksami bi lahko ponovno umerili naše sodelovanje s planetom in na kakšnih vrednotah bomo gradili takšno ekološko kulturo. V nasprotju z globalno modernizacijo v nedavni zgodovini zdaj nujno potrebujemo proces »ekologizacije« in razmislek o tem, kakšno odzivnost in odgovornost bi to lahko pomenilo za arhitekturo.¹⁵

K kot od KRITIČNEGA REGIONALIZMA do KULTURE GRAJENJA

»V vsem je bil podoben svojemu rodu, le da o sebi ni hotel lažno pričati.«¹⁶

Ko razmišljamo o vplivu kritičnega regionalizma na razvoj arhitekture, ne moremo mimo spoznanja, da Framptonovo poglavje o Kritičnem regionalizmu ni

11 Frisch, Max. Stiller. Študentska založba, 2011, str. 264.

12 Balabán, Jan. *Vprašaj očeta*. KUD Sodobnost International, 2013.

13 Franzen, Jonathan. Čistost. Beletrina, 2017, str. 24.

14 Frisch, Max. *Dnevnik 1966–1971*. Študentska založba, 2010, str. 150.

15 Bruno, Latour. "To modernize or to ecologize? That's the question*" v Braun, Noel, Bruce Castree. *Remaking Reality: Nature at the Millenium*. Routledge, 1998, str. 221–242, 249–272.

16 Jergović, Miljenko. *Oče*. Sanje, 2014, str. 126.

postalo zgodovinski artefakt, temveč je vplivalo na razvoj nekaterih kritičnih izhodišč arhitekturnega oblikovanja. Na začetku 21. stoletja se je izkazalo, da načelni postulat arhitekture kritičnega regionalizma zagotavljajo kolektivne etične in moralne vrednote, ki jih je mogoče integrirati tudi v sodobne arhitekturne prakse in jih s posodobitvami in dopolnitvami osmišljati tudi v različicah novih arhitekturnih normalnosti. Še posebej pomembno je spoznanje, da je v štirih desetletjih kritični regionalizem »uokviril nove oblike praks in nove imperativne, povezane s krajem in kontekstom«. Mnogi arhitekti so z uporabo Framptonovih kategorij kritičnega regionalizma in opiranjem nanje »ponovno vzpostavili povezavo med gradnjo in uprostorjanjem (stavba, ki vzpostavi prostor), med vpetostjo v preteklost, sedanost in sodobnost, med energetskimi normami in tektoniko, med zgradbo, njeno konstrukcijo in njenim pomenom« in »si prizadevali za zaledno perspektivo ter za ohranjanje določene kulturne etike pri življenju«. ¹⁷ Tudi v arhitekturnem izobraževanju so Framptonove kategorije postavile izhodišča in merila kakovostnega oblikovanja novodobne arhitekture in očitno postaja, da lahko še zmeraj ponujajo izhodišča za osmišljanje novih referenčnih področij arhitekture. Ob ohranjanju določene kulturne etike je kritični regionalizem nedvomno postavil izhodišča za razvoj in uveljavitev politike kulture gradnje (glej B kot BAUKULTUR) in s prizadevanji za kulturno etiko ter arhitekturne prakse, ki poudarjajo pomen umeščanja arhitekture v prostor, še zmeraj določa prag kritičnega razmišljanja arhitektov v 21. stoletju.

L kot LAISSEZ-FAIRE

»Pešačenje po poti do pokopališča je bilo prehajanje iz ozkega v široko, iz senčnega v svetlo, kot da bi bila v njeni začrtanosti upoštevana želja, izražena v spevu: Daj jim, Gospod, večni počitek, daj jim večno

luč. Requiem aeternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis. Bili so drugi časi. Zdaj je cerkev in pokopališče povezovala cesta.« ¹⁸

Če parafraziramo, v fluidnem prostoru urbanih struktur pritegne avtomobil enako pozornost kot arhitektura oziroma je oblikovni pomen pojavnosti arhitekture izenačen s pojavnostjo avtomobila ali katerega koli drugega objekta v prostoru. Arhitekturno snovanje pretežno temelji na zagotavljanju učinkovite in na daleč opazne pojavnosti, ki se noče prilagajati drugim stavbam. V nehierarhičnih in oblikovno neuravnoveženih prostorih vsaka stavba vizualno kriči zase, njeno kričanje pa se zagovarja kot korist, ki izhaja iz ekonomske svobode vsakega udeleženca.

Toda razvoj urbanih struktur, v katerih arhitekturna pojavnost temelji na interesih posameznika, z zagovarjanjem ekonomske svobode, je neodgovorna tekma za privilegije in pozornost.

M kot MANJ(KO) MODROSTI

»Živimo v dobi, v kateri je preveč informacij, manj znanja in še manj modrosti. Razmerje med njimi je treba postaviti na glavo. Vsekakor potrebujemo manj informacij, več znanja in veliko več modrosti.« ¹⁹

Živimo v dobi, ko arhitekturo študira ali se z njo poklicno ukvarja toliko ljudi kot še nikdar doslej. Zato ni presenetljivo, da arhitektura z neznosno lahkotnostjo na novo opredeljuje odnos do sveta (ne pozabimo, da virtualni svet spreminja sposobnost in način zaznavanja realnega sveta) in (pre)hitro nepopravljivo spreminja fizični, realni svet (včasih se zdi, da vzpostavljanje konteksta v arhitekturi sploh nima več smisla), zato smo priče umanjkanju navezovanja arhitekture na prostor in čas pa tudi uničevanju planeta. ²⁰ Potreba po hitrem odzivanju in pomanjkanje projektne časa arhitekturi ne daje prave pravice (tudi arhitekturnim šolam ne), da izključuje modrost. Razumevanje arhitekture temelji na pristnosti in trajni

prisotnosti, zato mora povezovati danes in jutri z včerajšnjimi spoznanji. Pomik arhitekture v polje ekologizacije, v katerem je materialni izraz stavbe prepleten z zunajdisciplinarnimi vprašanji in širšimi materialnimi ekologijami, kot so viri, delo in vzdrževanje, potrebuje čimbolj modre odločitve.

N kot NEGOTOVOST NOVE NORMALNOSTI

»Stanovati v zelenju se od začetka tega stoletja razglaša za ideal in to je po vsem svetu že večkrat ureničeno; ali je tako prav ali pa to pripelje do razpada mesta? Živahnost prejšnjih mest: kraj, kjer ljudje stanujejo, delajo in bivajo po delu, kot krajevna enota; nasproti temu danes ločitev mesta kot kraja bivanja in mesta kot kraja kulture.« ²¹

Kdor hoče na hitro razviti nekaj novega, se je prisiljen motiti. Mlajše generacije z izkušnjo bivanja v materializiranih arhitekturnih utopijah zanikajo pravico arhitekture do »revolucionarnih« stališč, do določanja načina življenja družbe z oblikovanjem v grajenem okolju. V tej smeri je mogoče razumeti zahteve po sestopu z arhitekturnega piedestala. Ozaveščene mlajše generacije prioritarno raziskujejo, kaj pomeni arhitektura kot proces in prebivanje, in se sprašujejo, kako redefinirati arhitekturo kot proces.

Nekoč je bila arhitektura povezana s prostorom in uporabnikom, razvoj infrastruktur pa je sprožil hitro ločevanje arhitekture od prostora. Prvobitnosti ni več. Arhitektura naj vzpostavi procese, ki bodo preprečevali neodgovorno, čezmerno izgrajevanje in eksploatacijo prostora. V tem pogledu je interdisciplinarno delovanje arhitektov neizogibno, ker ne širi samo obzorij arhitekture, temveč vzpostavlja kontekst arhitekture, odgovorne do okolja in človeka.

Pojave nove normalnosti zaznamuje senzibilno odzivanje arhitekture in skoraj romantično vrednotenje prostora in objektov v njem – kar odsliskava patetičen, neizkušen pogled na stvarnost in odraža negotovost arhitekturnega ukrepanja znotraj novih normalnosti.

17 Tom Avermaete, Véronique Patteeuw, Léa-Catherine Szacka in Hans Teerds. "Revisiting Critical Regionalism", *Oase* nr. 103, 2019.

18 Atxaga, Bernardo. *Dnevi Nevade*. Beletina, 2017, str. 430.

19 Shafak, Elif. *Kako ostati priseben v dobi delitev*. 1. natis, Sanje, 2022, str. 69.

20 Lobnik, Uroš. "Arhitektura zmeraj poravnava neko izgubo", *Arhitektov bilten*, vol. 48/49, no. 217/220, 2018-2019, str. 28-30.

21 Frisch, Max. *Stiller*. Študentska založba, 2011, str. 264.

O kot ODZIVNOST ARHITEKTURE

»... Lipnik, ki je sedel na klopi nakupovalnega centra, pomisli na besedo odsotnost. Neka odsotnost s tega sveta, ki je poln svetlobe in glasbe, ljudi, ki izgubljeno tavajo med izložbami in iščejo, kaj bi še kupili. To je svet, v katerem njega ni več.«²²

Živimo v prostorih nenehne odsotnosti. Arhitekturo normativiziramo tako, da ureja prostore odsotnosti. Prostori odsotnosti so plod posploševanja in normativizacije v arhitekturnem načrtovanju. V času, ko si vsak nov poseg v prostor, vsaka nova stavba, jemlje pravico do sodobne pojavnosti in zaradi nje prekinja kontinuiteto tektonskih in morfoloških danosti prostora, se odpira zavedanje, da je treba povečati in opredeliti odzivnost arhitekture. Številne arhitekturne prakse raziskujejo in razvijajo nove načrtovalske pristope in procese, ki izboljšujejo odzivnost arhitekture na prostor (kraj), čas in družbene razmere. Odzivnost arhitekture pogojuje načrtovalsko odgovornost in podpira evolutivne načrtovalske procese.

P kot PODREDITEV in PARTICIPATORNOST

»Potrošniška kultura nima obraza, ne gleda zviška, ne deluje od zgoraj navzdol, ne drži palice. Prepovedni ne! je nadomestila s potrošnim da!«²³

V normativizirani in objektivizirani arhitekturi ni tveganja – še več – slutiti je, da prihaja čas podrejanja. Okoljski in družbeni pretresi zahtevajo dolgoročneje kolektivno reševanje, zato se uveljavlja politika odgovornega podrejanja (proticovidni ukrepi, evakuacijski ukrepi, sanacijski ukrepi).

Ni več lahkega izhoda, potrebne so hitre odločitve za sanacijsko kulturo grajenega okolja – prioritete potrošniške kulture se zamenjujejo s prioriteta trajnostno odgovornega načrtovanja. Arhitektura se mora podrediti ekološkimi interesom in se odločiti o tem, kje se bo razkrila, kaj bo skrila, kako se bo snovala. Je ekskluzivna, edinstvena in soudeležena pri spremembah, ki jih prinašajo čas in življenjske želje. Tako kot živa bitja je tudi arhitektura prepogosto neodgovorno zapuščena, pozabljena ali izkoriščana. Da arhitektura obstane, jo je treba prilagajati novim okoliščinam časa. Arhitektura izgrajuje kulturno dediščino, ki jo morajo spremljati njeni lastni terapevti: psihologi ter funkcionalni in estetski kirurgi.

Arhitekturo je treba misliti kot proces, ki omogoča in spodbuja humanistični urbanistični razvoj. Seizmografija arhitekture kaže, da je nastopil čas za sanacijo, obnovo, inventivno preoblikovanje in recikliranje. Participatorni procesi lahko z razkrivanjem in povezovanjem različnih potreb in obdobj oblikujejo

odgovorna okolja. Arhitektura, ki omogoča soočanje izrazov in tehnik je lahko popolna arhitekturna iznajdba. Arhitekturno ustvarjanje se v skrbi za okolje in človeka povezuje z različnimi strokami in generacijami. S procesi podrejanja in participatornosti lahko arhitektura pridobi tudi metafizično razsežnost, ki bo omogočila presojo čustvenega pomena arhitekture oziroma njene sposobnosti, da očara.²⁴

R kot RAZŠIRJANJE OBMOČIJ ARHITEKTURE IN OBUČTKOV BIVANJA

»A v tem svetu neposrednosti se velik pomen pripisuje lahkemu izhodu, hitre odločitve pa postanejo najboljše odločitve. Nimamo več časa za razmišljanje. Nimamo več časa, da bi se spomnili, spraševali ali razmišljali.«²⁵

S participatornim in interdisciplinarnim načrtovanjem se arhitektura približuje uporabnikom. Ob tem se arhitekturna znanja prenašajo na področja, ki še nikoli niso bila v njeni domeni oziroma zanje velja, da za arhitekturo nimajo poslušalca in obratno, prihaja do vstopanja drugih strok na področja, ki so bila nekoč izključno v domeni arhitekturne stroke.

Razširjanje področja arhitekturnega delovanja in sodelujočih zahteva neprestano reguliranje kompetenc strok, ki se vključujejo v načrtovalske procese, obenem pa neizpodbitno nakazuje potrebo po prestopanju arhitekture v svet organizacije in vodenja procesov oblikovanja. Srednje in mlajše generacije arhitektov uspešno pomikajo arhitekturno načrtovanje v svet organizacije in vodenja procesov oblikovanja. Z izvajanjem raznolikih arhitekturnih in prostorskih korektivov, ki temeljijo na ozaveščanju o skupnostnem pomenu prostora in nastajajo z vključevanjem raznolikih akterjev civilnih pobud, vzpostavljajo rešitve, ki so seizmografi novih družbenih potreb in sprememb. Širitev arhitekturnega področja z odgovornim vodenjem oblikovalsko-načrtovalskih procesov omogoča

usmerjanje arhitekture v raziskovanje njenega učinkovanja. Za kaj takšnega pa mora arhitektura ponovno pridobiti in vzpostaviti možnost celovitega pregleda nad stvarmi, ki jih načrtuje (tudi nad stvarmi, ki so ji bile odvzete) – to je njena družbena vloga, to je njeno poslanstvo!

Povratka ni več. Arhitektura mora začeti razvijati zavest o užitku bivanja v določenem kraju.

S kot SESTOP IZ OBLIKOVALSKE AVTONOMIJE ARHITEKTURE

»Mesto je večje od svojih stavb, tudi večje od svojih prebivalcev. Ima svoje lastne nianse. Sprejme, karkoli mu pride naproti, tako zločin in nasilje kot majhne pozitivne pretrese, ki se priplazijo iz vsakdanjika.«²⁶

Prostorsko iztrgane strukture povezuje zgolj infrastruktura. Videti je, kot da arhitekti niso imeli časa, da bi razvili ustrezne odgovore in da so po mnenju laične javnosti odgovorni za nastalo situacijo.

Mlajše generacije arhitektov zahtevajo, da s piedestala sestopijo arhitekti, ki so z vztrajanjem pri oblikovalsko subjektivizirani avtonomiji arhitekturo izolirali od drugih strok in njen pomen močno oddaljili od realnih potreb. V procesu sestopa oblikujejo novo zavest arhitekturne stroke, ki jo skušajo narediti čim bolj razumljivo z vključevanjem čim bolj raznolikih akterjev – gre za interventno arhitekturo, ki

22 Jančar, Drago. *Drevo brez imena*. Modrijan, 2008, str. 147.

23 Šček, Jernej. "V začetku je odsotnost začetka, intervju z Massimo Recalcatijem", *Delo, Sobotna priloga*, 25. 6. 2022, str. 27.

24 Jean. Nouvel, "Architecture and the (in)Justice of Time." *Domus*, no. 1066, marec 2022.

25 Jean, Nouvel. "Dwelling well is fundamental" *Domus*, no. 1073, oktober 2022.

26 McCann, Colum. *Naj se širni svet vrti*. Sanje, 2010, str. 308.

nemudoma vzpostavlja nove situacije, prostorske odnose in posebljene rabe.

Arhitekturni samopromotorji najmlajše generacije iščejo somišljenike in sogovornike izven stroke. S svojimi kreacijami, predavanji in pisanji producirajo. Z neposrednim vključevanjem čim več različnih strokovnjakov in uporabnikov v proces snovanja arhitekturo naredijo bolj razumljivo – gre za zavzemanje za to, da arhitektura rešuje stanje stvari. Za takšen pristop pa so ključnega pomena kolektivne vrednote, in ne posebljene vrednote, ki generirajo identiteto performerja. Procesiranje arhitekture je ključno za sestop arhitekta s piedestala neodvisnega odločevalca in oblikovalca, na katerem ni nikoli zares sedel.

Š kot ŠOLE ARHITEKTURE

»Mesto prednikov z njegovimi uličicami kratko in malo porušiti, zato da bi dobili prostor za svoje današnje mesto, bi se jim zdelo blazno, zločinsko; vzdignil bi se papirnat vihar ogorčenosti. V resnici pa počnejo nekaj veliko bolj blaznega: mesto svojih prednikov kazijo, ne da bi namesto njega zidali novo, današnje, lastno mesto. Kako da takšna slabost, ki jo kot tujec vidiš pri priči, domačinov očitno ne prestraši?«²⁷

Max Frisch, ki je poklic arhitekta zamenjal s pisateljevanjem, je v svojih romanih ostro in kritično razkril paradokse urbanizma in arhitekture 20. stoletja. Opozarjal je, da je arhitektura s sklicevanjem na svojo »avtonomijo« kot kulturno disciplino reševanje problemov prepustila inženirjem in drugim strokovnim poklicem.

Bolonjska deklaracija iz leta 1999 je korenito spremenila strukturo šol in procese poučevanja. Arhitekturne šole so začele v 21. stoletju vnašati v izobraževalne procese skrbstvene težnje arhitekture in urbanizma, ki imajo ključen vpliv na razvoj novih strokovnih področij. Nabor novih znanj se hitro vključuje v procese poučevanja in raziskovanja arhitekture, s tem pa se odpira vprašanje, katera znanja bodo neizogibno potrebna v prihodnosti in katera znanja je smiselno ohraniti kot temeljne večšine arhitekturnega snovanja. Lahko arhitekt kot kritični intelektualec postane uspešen podjetnik? Kako in koliko podajati in razvijati znanja, ki morda niso praktična, a so lahko potrebna za popolno razumevanje kulture in zgodovine arhitekture? Paradokse pedagoških procesov lahko razreši težnja po »reševanju« stanja stvari in skrb za vračanje tistih kompetenc, ki jih je stroka v 20. stoletju izgubila ali zavrnila.

T kot TURIRANJE²⁸ ARHITEKTURE

»Duša nikoli ne misli brez neke podobe.«²⁹

V času nenehnih, vse bolj zgoščenih kriz (neprestanih družbenih in okoljskih potresov) arhitekturne šole povečujejo dotok novih in novih arhitekturnih in arhitektov. V številnih evropskih državah se že kažejo presežki, zaradi katerih so arhitekti prisiljeni širiti področje svojega delovanja in v nekatera stopiti povsem na novo. Turiranje arhitekturnega poklica prinaša visoko konkurenčnost in notranje boje oziroma prestrukturiranje poklica.

Turiranje estetike v arhitekturi prinaša širok kvalitativni vrh arhitekturne produkcije, obenem pa povečuje potrebo po prepoznavnosti. Številčnost raznolikih kreacij ne odpira le vprašanje kvalitativnih kriterijev, temveč nakazuje potrebo po spremembi arhitekturnega fokusa. Najbrž smo v podobni situaciji kot ob izteku 19. stoletja, ko je po množičnem in kratkotrajnem pojavu raznolikih nacionalno obarvanih arhitekturnih slogov prišlo do globalne spremembe.

U kot UMIKANJE UTOPIJAM in ODGOVORNOSTIM

»Sledil je pomenek o tistem območju, ki ga imenujejo Staro mesto. Ideja, ohraniti mesto prednikov in ga gojiti kot reminiscenco, se mi zdi plemenita.

In zraven, v spodobni razdalji, sezidajmo mesto našega časa! V resnici pa, kolikor vidim, ne delajo niti enega niti drugega, temveč se s saniranjem izogibajo vsakršni odločitvi.«³⁰

Potem ko je na začetku 20. stoletja v evropska temna mesta in v temne hiše prodrla svetloba in je arhitektura v ekstazi svetlobe razsvetlila bivalna okolja in hiše, tako podnevi (s prostorsko izolacijo in samozadostnimi objekti z velikimi steklenimi površinami) kot ponoči (z elektrifikacijo), je večina mest spoznavno otopenela.

Razsvetljevanje mesta z »arhitekturo na zelenici« je sprožilo načrtovane potrese, ki so rušili historične

urbane strukture in urbanizem ter stanovanjsko arhitekturo naredili za politični problem!

Planirana prihodnost ni strokovno, temveč politično urejanje prostora, nekritično hitenje v spremembe ob podpori politike pa je arhitekturi dalo utopični predznak, ki je odgovoren za kolaps urbanizma (20. stoletje ponudi več kot sto modelov novih urbanih okolij). Arhitektura se je po kolapsu urbanizma začela umikati »utopijam«, nadaljuje pa se umikanje odgovornostim. Umikanje utopijam pa enako kot premikanje v varno cono, k ždenju arhitekture, prinaša povprečnost in ohranja vsakodnevno sedanjost arhitekture.

V kot VSAKODNEVNA SEDANJOST

»To se dogaja in spet dogaja, ker tega mesta zgodovina ne zanima. Nenavadne stvari se dogajajo natanko zaradi odsotnosti obveznega spoštovanja do preteklosti. To mesto živi v nekakšni vsakodnevni sedanjosti. Nobene potrebe ni, da bi verjelo vase kot London ali Atene ali da bi bilo celo simbol novega sveta, kot sta Sydney ali Los Angeles. Ne, temu mestu ne bi moglo biti bolj vseeno, kje je. Nekoč je videl majico z napisom NEW YORK FUKIN' CITY. Kot da bi bil to edini kraj, ki je kdaj obstajal, in edini, ki kdaj bo.«³¹

27 Frisch, Max. *Stiller*. Študentska založba, 2011, str. 264.

28 turirati -am nedov. in dov. (f) avt. povečevati dotok goriva, da deluje motor z večjim številom vrtljajev: šofer turira / turirati motor. Slovar slovenskega knjižnega jezika, www.fran.si, dostop 7. 11. 2022. (op. ur.)

29 Aristoteles. *O duši*. Reprint iz leta 1993, vol. 37, Slovenska matica, 2002, str. 219.

30 Frisch, Max. *Stiller*. Študentska založba, 2011, str. 264.

31 McCann, Colum. *Naj se širni svet vrti*. Sanje, 2010, str. 307.

Pomanjkanje časa in interesa za preteklost, z upanjem na jutri, nas je pahnilo v vsakodnevno sedanjost – sedanjost je povsod.

V prostorih vsakodnevne sedanjosti z normativizirano in konfekcijsko estetiko novodobne arhitekture biva duh naveličanosti – vse je prav, zadržano in nadzorovano, brez avtorske ekspresivnosti.

Na duhamornost gradnje in mest se svet polarizacije in plutokracije odziva s turirano estetiziranimi objekti, ki sprožajo vizualne »potrese«, slednji pa niso (vsaj dolgoročno) sposobni zatreti turbnosti in brezupa vsakodnevne sedanjosti, ki je nepregledno gojišče kriz.

Prevlada ikonične arhitekture sovpada z razvojem kulture tetoviranja, njuna vzajemna in nagla širitev pa je globalni kulturni fenomen. Ikonična arhitektura in tetoviranje sta nedvomen odraz odpora proti vsakodnevni sedanjosti in poosebljenega ozaveščanja kraja ali dogodkov.

Oba kulturna fenomena predstavljata navidezen, površinski umik iz vsakodnevne sedanjosti. Ikonična arhitektura s fasado in formo zakriva primanjkljaj kolektivne odgovornosti do temeljnih vprašanj bivanja, tetoviranje pa predstavlja površinsko poosebljanje, ki ne zmore pregnati vsakodnevne sedanjosti, kar kriči po zasuku razmišljanja. Adolf Loss bi danes najbrž ponovno zapisal, da je ornament zločin, in najbrž naznanil, da mora arhitekturo določati kaj drugega kot navduševanje nad drugačnostjo!

Z kot ZASUK

»Zmeraj se vračamo v vsakdanje življenje, drugega kraja za nas ni.«³²

Gradnja objektov in načrtovanje arhitekture imata pomembno vlogo pri nastanku ter kopičenju okoljskih kriz. S čezmerno in nekakovostno pozidavo naravnega prostora hitro narašča delež okoljsko ozaveščene in družbeno kritične javnosti, ki opozarja, da sta novodobna arhitektura in urbanizem plod neustreznih načrtovanih procesov.

Okoljevarstveniki opozarjajo, da »kontejnerski« izraz »trajnostni razvoj« pomeni marsikaj oziroma skoraj karkoli in se največkrat uporablja za upravičevanje in ohranjanje obstoječih metod načrtovanja uničujočega sistema gradnje. Le »nekoliko ozelenjena arhitektura in urbanizem« ne pomenita odgovornega odnosa do okolja, zato je zasuk k širšemu razumevanju stanja sveta neizogiben. Novodobna arhitektura in urbanizem sta največkrat plod neustreznih načrtovanih procesov, (ne)odgovornost do okolja in družbe pa pokrivajo izrazi iz arzenala trajnostne politike.

izvrševanje prvin »trajnostnega razvoja« s pojmi »zelene arhitekture« in »urbanih struktur zelenega kapitalizma« zakriva stanje v družbi in prostoru, kar onemogoča prepotreben zasuk vrednostnih meril.³³

Vsakodnevna sedanjost potrošniško naravnane družbe potrebuje zasuk, ki se temeljito razlikuje od zasuka, ki je sledil drugi svetovni vojni, ko so se z arhitekturo prekrile boleče podobe poškodovanega ali uničenega materializiranega sveta. Danes se pojavljajo zahteve po odgovornem načrtovanju arhitekture, kar pomeni, da se arhitektura zaradi zelo negativnih vplivov na okolje in kulturo bivanja gradi le, ko je neizogibno potrebno, pretežno z naravnimi, razgradljivimi, okolju čim manj škodljivimi materiali, in da postane namera o gradnji večjih objektov stvar kolektivne presoje in dogovorov.

Ž ali iz ŽDENJA V EKOLOŠKI DISKURZ

»Predstavljal si je dan, ko bo puščava ozelenela zaradi pametnejših rastlin, rastlin, ki jih bodo izpopolnili ljudje, rastlin, ki jim bodo vgradili boljši, modernejši klorofil.«³⁴

V 21. stoletju sta politizacija in trženje arhitekturo potisnila v ždenje. Arhitekturna stroka ždi v vsakodnevni sedanjosti in ne prevzema okoljske odgovornosti.

Kako iz ždenja ustvariti odgovorno kulturno krajino? Kako v svetu, ki je stroke specializirano razdelil na ločene kategorije, vzpostaviti razvojne procese odgovorne krajine? Kako snovati in oblikovati arhitekturo, naselja in krajino, ki razkazujejo odgovornost do okolja, ljudi, družbe?

»Arhitektura je nedvomno soudeležena pri razvoju okoljske krize, zato lahko postane tudi del njene rešitve. Tega pa ne bo mogla storiti le z upoštevanjem tehničnih standardov ali opremljanjem z vse bolj naprednimi tehnologijami, ampak tudi z iskanjem potrebnih oblik, s katerimi si bo predstavljala, kako bi lahko bila videti in se počutila ekološka kultura.«³⁵

Pred pretresi, pred katerimi je družba neizogibno zaradi stanja stvari, je smiselno očistiti arhitekture pretežno za varovanje naravnih virov za zanamce) v širši ekološki diskurz. Ekološki diskurz se predstavlja kot nov izziv arhitekturne stroke, čeprav ni tako.

Arhitektura lahko z ekološkim diskurzom prepreči ždenje v prostorih vsakdanje sedanjosti in razreši številne paradokse sodobne arhitekture (ki izhajajo iz 20. stoletja). Z ekološko mislijo si lahko arhitektura povrne nekatere izgubljene, a za nadaljnji razvoj prepotrebne kompetence, obenem pa lahko s pomočjo drugih strok izsledi možnosti razvoja in oblikovanja odgovorne kulturne krajine.

Ekološka misel mora osmisliti arhitekturno etiko in estetiko s povezavo odgovornega oblikovanja in odgovornih odnosov. Ekološko razmišljanje, ki povezuje vprašanje »kako so stvari videti« z vprašanjem »kako stvari delujejo«, omogoča načrtovanje odgovorne kulturne krajine oziroma ponudi arhitektom izhodišča za oblikovanje nove normalnosti v arhitekturi.

Fotografije: Uroš Lobnik

32 Atxaga, Bernardo. *Dnevi Nevade*. Beletrina, 2017, str. 454.

33 Eliza Culea-Hong, "Le bâtiment", *Oase* nr. 112, 2021.

34 Franzen, Jonathan. *Čistost*. Beletrina, 2017, str. 512.

35 Bart Decroos, Kornelia Dimitrova, Sereh Mandias in Elsbeth Ronner (ur.), *Ecology & Aesthetics*, *Oase* nr. 112, 2021.